

МЕНШОВИКИ У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ В ОДЕСІ У 1920 р.

Одним із факторів політичного життя Одеси у 1920 р. була непримиренна боротьба, яка точилася між меншовиками та більшовиками з приводу основних питань «комуністичного будівництва». Основні розбіжності між ними стосувалися питання про можливість здійснення пролетарської революції у країні, де домінує дрібна селянська власність. Також їх роз'єднувало різне бачення ролі профспілок у новій економічній моделі, різнили їх шляхи вирішення продовольчого питання, ставлення до буржуазії та до заможного селянства, методи застосування терору тощо. Останнім аргументом більшовиків щодо своїх опонентів став спочатку арешт ОГНК правих меншовиків та їх ув'язнення до концтабору, а згодом арешт групи лівих меншовиків з наступним їх етапуванням до Харкова, звідки до Москви, де було прийнято рішення про їх направлення до в'язниці без пред'явлення обвинувачення, де більшість з них перебувала до листопада 1921 р.

Ключові слова: меншовики, більшовики, пролетарська революція, профспілки, терор.

Українське суспільство вже тривалий час перебуває у стані трансформацій всіх сфер суспільного життя. В той же час ще залишається чимало не вирішених питань у сфері економічних та соціальних відносин. Безкінечно триває процес приватизації державних підприємств, заробітна плата та пенсійне забезпечення залишається на одному з найнижчих рівнів серед європейських країн. До всього, значна кількість працівників в Україні не мають потужних профспілок для захисту своїх інтересів.

Такий стан справ має два основні виміри. З одного боку, це стало наслідком непослідовної політики, і особливо економічної, за роки існування Української держави, а з іншого, – радянська політична та соціально-економічна модель настільки деформувала

суспільний організм, що у ньому виявилось замало здорових сил для проведення радикальних реформ. Непорушність права приватної власності як основи успішної підприємницької діяльності у системі ринкової економіки, приватна ініціатива як в політичній, так і в економічній сфері, все це доводилось відновлювати заново, за умови спротиву державного бюрократичного апарату та відсутності захисту з боку судової та правоохоронної системи.

Для найскорішого завершення реформування всіх сфер суспільного життя в Україні важливим є не тільки використання досвіду проведення реформ у східноєвропейських країнах, а, можливо, навіть важливішим є усвідомлення того факту, що радянська система утвердилась не в результаті конкурентної боротьби з опонентами, а стала наслідком застосування терору до цих опонентів. Прикладом застосування такого терору слугує Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП) або партія меншовиків, яка, як політична сила мислила загальноросійськими категоріями, але в економічних та соціальних питаннях, у переважній своїй більшості, піддавала жорсткій критиці відповідні аспекти діяльності більшовицької партії. Надаючи перевагу класовому співробітництву, а не класовій боротьбі, захищаючи право приватної власності, свободу підприємницької діяльності з одночасним функціонуванням потужних незалежних профспілок для захисту інтересів робітничого класу, доводячи переваги вільної торгівлі, приватної ініціативи, кооперативного руху партія меншовиків цим самим демонструвала всю пагубність політики комуністичної партії з її планами створити «державну комуну». Тому дослідження діяльності одеського комітету РСДРП та застосування методів терору до меншовиків має не лише наукове, але і практичне значення. Адже воно демонструє всю пагубність та хибність комуністичної моделі розвитку суспільства та спонукає до проведення глибоких політичних та економічних реформ.

Радянська історіографія приділяла значну увагу дослідженню різних аспектів діяльності РСДРП, намагаючись при цьому довести, що саме їхня політика не відповідає вимогам часу, стояла на перешкоді історичному поступі людства. Своєрідним підсумком цих досліджень стала монографія П. Подболотова та Л. Спіріна, у

якій вони доводили неминучість ідейно-політичного банкрутства та організаційного краху партії меншовиків [39]. Характерною рисою досліджень того й теперішнього часу було те, що Україні, й особливо Одесі, у них приділялось дуже мало уваги. Також оминалось питання застосування до меншовиків заходів репресивного характеру.

У сучасній російській історіографії відбулось переосмислення ролі меншовиків в історичних процесах початку ХХ ст. Зокрема, С. Тютюкін зробив висновок про те, що «більшовизм набув свого неповторного вигляду саме як альтернатива меншовизму, у непримиренній боротьбі з ним». Він також наголосив на тому, що для розуміння витоків та сутності більшовизму необхідно «хоча би у загальних рисах уявляти собі генезис та подальшу еволюцію меншовизму та основні етапи його конфронтації з партією Леніна, її ідеологією та практикою» [43, с. 3].

Сучасна українська історіографія, природньо, основну увагу почала приділяти діяльності комітетів РСДРП на теренах України. С. Кокін, розглянувши політичні репресії проти меншовиків на фоні діяльності їх комітетів в Україні, не маючи доступу до матеріалів з архівів колишнього КДБ, лише побіжно зазначив, що «переконаним соціал-демократам дуже скоро випала можливість або виїхати вслід за своїми лідерами в еміграцію, або пройти через арешти, тюрми, заслання, табори» [33, с. 17].

О. Мовчан, з'ясувавши причини придушення меншовицької опозиції в профспілковому русі України, зробила висновок про те, що це «дало змогу правлячій партії ліквідувати незалежність робітничого руху» [35, с. 46]. У своїй праці О. Мовчан детально проаналізувати судовий процес над київськими меншовиками, але так само як і С. Кокін, не маючи доступу до архівів колишнього КДБ, лише вказала на факт арешту у ніч на 19 серпня делегатів Всеукраїнської конференції РСДРП та назвала прізвища осіб, які були ув'язнені до концтабору та вислані до Грузії, посилаючись при цьому на опубліковані джерела. У працях С. Кокіна та О. Мовчан також діяльність одеських меншовиків розглядалася побіжно.

На цьому фоні вирізняються дослідження О. Бриндака [3] та В. Савченка [42], у яких наголос було зроблено саме вивчені ді-

яльності одеської організації РСДРП. В. Савченко у своїй праці, зокрема, наголошував на тому, що без вивчення й аналізу соціал-демократичної ідеології, яка була популярною серед значної частини робітників та інтелігенції Одеси у 1900-1921 рр., «неможливо розібратися у суспільно-політичному житті Одеси тих років» [42, с. 159]. О. Бриндак, проаналізувавши основні тенденції політичної та пропагандистської діяльності РСДРП в Одесі на основі матеріалів архіву Управління СБУ в Одеській області, зокрема доповіді політвідділу Одеської губернської надзвичайної комісії (ОГНК), у той же час не використав архівно-слідчі справи, які містили матеріали щодо конкретних осіб з числа одеських меншовиків. Таким чином, діяльність одеської організації РСДРП у 1920 р. ще залишається недостатньо дослідженою. Тому метою цієї публікації є спроба дослідити політику різних груп одеської організації РСДРП, яку вони намагалися здійснювати у процесі «комуністичного будівництва», відстоюючи необхідність збереження незалежності профспілкового руху, існування кооперативних організацій та розвитку вільної торгівлі, захищаючи право приватної власності й існування буржуазії, у тому числі права селян вільно розпоряджатися своєю власністю та результатами своєї праці, наполягаючи на збереженні демократичних свобод та заперечуючи проведення політичного терору. Всі ці засади їхньої політики повністю заперечували більшовицьку доктрину, що за умови наявності в останніх політичної влади, яка опиралась на військову силу та каральні органи, призвело до арештів меншовиків та поступовому занепаду й ліквідації одеського комітету РСДРП.

Проаналізувавши зведення губкомів КП(б)У, О. Мовчан встановила, що «у лютому 1920 р. члени РСДРП очолювали більшість профспілкових органів у таких великих промислових центрах, як Київ, Олександрівськ, Таганрог, Маріуполь, не говорячи вже про маленькі міста й містечка» [35, с. 37]. Це стосувалося також і Одеси, де діяла Центральна рада профспілок (Центропроф), перевибори виконавчого комітету якої відбулись у вересні 1919 р. [36]. Виконавчий комітет, у свою чергу, обрав президію, головою якої став В. Коробков, а його товаришами В. Трахтенберг та П. Клемм [37].

Після того як Одеса 7 лютого була окупована 41-ю та 45-ю «червоними» дивізіями 14-ї армії та після утворення Всеукраїнським ревкомом 10 лютого Одеського губернського революційного комітету (губревкому), меншовики продовжували керувати профспілками міста. Вже радянські газети опублікували постанову виконавчого комітету Центропрофу, яка стосувалася тарифної політики, тобто розмірів заробітної плати. У постанові містився заклик до тих профспілок, які відповідно до колективних договорів або угод з підприємцями вже встигли запровадити підвищення осінніх ставок, у зв'язку зі зростанням прожиткового мінімуму, вживати всіх заходів, щоб ці ставки залишались незмінними. Тим же профспілкам, які не встигли прийняти відповідні постанови, пропонувалось негайно звернутися до власника підприємства або фактичного керівника підприємства з метою запровадження цих тарифних ставок [31]. У наступних двох постановках, які були прийняті ще 6 лютого [38], містився заклик, закріплюючи тарифні ставки, не знижувати продуктивність праці, та організувати фабрично-заводськими комітетами тимчасове управління тими підприємствами, які залишилися без власників та охорони з метою недопущення їх розграбування [32].

Проголосивши перемогу диктатури пролетаріату та розпочавши комуністичне будівництво, більшовикам необхідно було перш за все отримати підтримку робітничого класу та заволодіти його організаціями, серед яких провідна роль належала профспілкам. Тому з перших днів існування нової влади розпочалась кампанія з дискредитації РСДРП, яка була «найбільш впливовою демократичною силою у робітничому середовищі» [35, с. 37]. На фоні виявлення жертв білого терору меншовики обвинувачувались у тому, що «ганебно мовчали під час диких розправ з робітниками і селянами», в той час як півроку тому закликали робітничі маси до виступів проти червоного терору. Крім цього, їхнє «лицемірство та підлість» проявлялись у тому, що вони своїми заявами про необхідність розвитку капіталістичного господарства прокладали дорогу «хижій зраді товарних і валютних спекулянтів», а під прапором укріплення дрібно-буржуазного селянського господарства

сприяли поширенню поміщицької та генеральської контрреволюції. Та найбільша їхня вина полягала у тому, що вони «послаблювали та паралізували революційну енергію мас теоріями про наближення погибелі радянської влади» [31].

Проте такі обвинувачення не справляли враження на значну частину робітників Одеси, про що засвідчив пленум Центропрофу, який відбувся 13 лютого та у роботі якого взяли участь представники майже 30 профспілок. На цьому пленумі розгорілась запекла боротьба «між старим меншовицьким радпрофом і радянською групою опозиції». Вже вибори до президії пленуму засвідчили про рівновагу сил з мінімальною перевагою опозиції, тобто більшовиків. За пропозицію більшовиків щодо складу президії проголосувало 46 осіб, проти – 45.

Найважливіше питання, яке розглядалося на пленумі, стосувалося майбутньої ролі профспілок. Меншовик Є. Шатан у своєму виступі наполягав на необхідності збереження незалежності профспілкового руху, наводив аргументи проти одержавлення профспілок, вбачаючи у цьому заперечення їх бойової ролі у провадженні економічної боротьби. Більшовики навпаки стверджували, що, в умовах «коли розбиті капіталісти всього світу», ні про яку бойову роль профспілок з їх «страйковими фондами та страйковим азартом» ніяка мова не може йти. У голосуванні з цього питання перевага більшовиків була вже вагомішою, за одержавлення профспілок проголосувало 48 осіб, проти – 42. Обрання президії Центропрофу, до якої увійшло шість комуністів та один анархіст, без обрання його виконкому стало свідченням відносної перемоги більшовиків у протистоянні з меншовиками [5].

Більшовики, в той же час, чітко усвідомлювали, що «боротьба за профспілки тільки-но почалась». Питання про те, чи вважає себе одеський пролетаріат господарем життя і чи згоден він з тим, щоб його організації стали частиною загальнодержавного апарату ще залишалось відкритим. Більше того, більшовики, враховуючи досвід попередніх років, допускали думку про те, що робітники міста вбачають «у радянській владі силу ворожу для себе» і, що для боротьби з цією силою можуть зберегти незалежні від влади профспілки [4].

Нова влада також усвідомлювала, що основна боротьба за профспілки буде відбуватися під час обрання нового складу правління галузевих професійних об'єднань. Наскільки неоднозначною була ситуація у профспілках Одеси засвідчили збори представників друкарів та торгово-промислових службовців, які відбулись почергово 22 лютого [6]. Зокрема, меншовики традиційно значний мали вплив на друкарів, які займали привілейоване становище серед інших груп пролетаріату [39, с. 18]. Також цей вплив полегшував меншовикам проблеми щодо випуску літератури, листівок та бюлетенів [3, с. 121].

На ці збори обидві партії делегували найкращі свої кадри, тому що передбачали наскільки запеклою буде боротьба. Основні суперечки розгорілися навколо питання про місце профспілок у комуністичному будівництві. Доповідачі від меншовиків переконували аудиторію у необхідності збереження незалежності профспілок, більшовицькі оратори наполягали на тому, що «за державного ладу, який базується на диктатурі пролетаріату, не може бути місця незалежному профспілковому руху, тому що пролетаріат і влада – це одне й те саме». Вже традиційно більшовики звинувачували меншовиків у співпраці з денікінською владою, меншовики зі свого боку дорікали більшовикам тим, що влада належить ревкомам, а не радам робітничих депутатів.

Якщо доповіді аудиторія слухала більш менш уважно, то виступи супроводжувалися галасом. На зборах друкарів запекла суперечка виникла навколо виступу меншовика О. Сухова, вірніше комуністична частина зборів заперечувала проти його виступу у зв'язку з тим, що він, на їхню думку, був причетним до «ропітовських» мітингів (мова йшла про виступ робітників заводу РТПіТ у липні 1919 р. проти політики більшовицької влади й, зокрема, червоного терору). О. Сухов належав до лівої групи меншовицької організація, яка визнавала соціалістичний характер революції, але виступала проти диктатури пролетаріату [3, с. 121]. Меншовики наполягали на недоведеності вини О. Сухова та на праві його виступу. У підсумку комуністи залишили це зібрання, на якому так і не було прийнято жодного рішення. Другі збори завершилися виборами делегатів до Центропрофу, які були про-

ведені за пропорційною системою. За результатами цих виборів від меншовиків було делеговано 4 представника, від комуністів – 3. Профспілка торгово-промислових службовців вважалася базовою для меншовиків.

Значний опір меншовиків довелось долати більшовицькій владі у профспілці залізничників. Правління цієї профспілки на своєму засіданні прийняло резолюцію, у якій, не визнаючи одержавлення профспілок, оголосило себе прихильником їх «незалежності». Крім цього, голова залізничної профспілки С. Панов «вживав образливі вислови на адресу влади» [7]. Реакцією на такі «контрреволюційні дії» стало проведення засідання «представників залізничного ревкому, парткому, колегії комісарів залізничного вузла, правління залізничного профкому й уповноважених», за результатами якого було заарештовано правління профспілки одеського залізничного вузла.

Наступного дня, перед початком багатолюдних зборів робітників, службовців та майстрів залізничних майстерень, арештованих було звільнено. Після виступу голови Одеського губревкому П. Кіна та начальника гарнізону О. Осадшого учасники зборів засудили дії правління та зміст його резолюції, натомість у новій резолюції було запропоновано пункт про задоволення мінімальних поточних потреб залізничників. Ще одним підсумком цих зборів стало відправлення 500 залізничників на лісозаготівлі, проти чого напередодні заперечувала їхня профспілка [8]. Щоб закріпити перемогу у цьому протистоянні губревком спрямував справу правління профспілки залізничників до ревтрибуналу [9]. А С. Панов був заарештований ОГНК, яка вже влітку передала його справу до ревтрибуналу, з тим, щоб її розгляд набув широкого розголосу [28, арк. 46 зв.].

Вже згодом, у резолюції безпартійної робітничої конференції ці «сумні події серед залізничників» було витлумачено як «туман, який ще не розвіявся після Денікіна, за яким ще робітники не можуть розгледіти свою робітничу владу», а тому серед них ще «орудують не тільки меншовики та праві есери, але і кадети, та явні агенти Денікіна» [9].

Засідання безпартійної робітничої конференції тривали з 7 до 17 березня, на більшості з них точилася запекла боротьба між більшовиками, боротьбистами та борбистами з одного боку та меншовиками, правими есерами, анархістами, – з іншого. Розбіжності між цими двома політичними таборами стосувалися всіх основних питань, які обговорювалися на конференції. Розійшлися вони, зокрема, у поглядах Лютневу революцію, 3-тя річниця якої настала під час роботи конференції. Якщо для меншовика Б. Богданова буржуазно-демократична революція була ідеалом, тому що до здійснення пролетарської революції не був готовим власне російський пролетаріат, то для борбистки Віри «Лютнева революція була матір'ю Жовтневої революції». Також Б. Богданов попереджав комуністів про те, що на них чекає крах у разі не приєднання до лав «демократичної буржуазії» [10]. Б. Богданов був представником групи центру, яка розглядала революцію як буржуазну та вимагала перетворення рад на загальнонародні органи [3, с. 121].

Ще один виступ борбистки Віри, вже з аграрного питання, викликав гостру реакцію меншовиків. Звертаючись персонально до комуністів та борбистів, І. Астров запитував їх, наскільки вони переконанні у тому, що селяни, цей єдиний здоровий клас, який став класом дрібних власників після того як у поміщиків відібрали землю, будуть підтримувати революцію, яка знищила приватну власність. Невже селяни, які прогнали німців і гетьмана, французів і добровольців, всіх, хто хотів у них відібрати землю, далі запитував Астров, визнають комуну. І вже завершуючи свій виступ, І. Астров заявив, що він свідомий того, що його аргументи ніяк не вплинуть на позицію прихильників диктатури [2, арк. 25]. Так само на них не діяли аргументи меншовика П. Гарві, який, під час обговорення питань господарського будівництва, обґрунтував тезу про те, що система раднаргоспів не відповідає інтересам робітників і є набагато гіршою економічною моделлю, ніж та, яка була за царського режиму. Проте резолюція меншовиків з цього питання набрала лише 100 голосів, в той час як резолюція комуністів 275 [11].

Так само меншовики в особі Є. Шатана та В. Коробкова рішуче заперечували проти більшовицької продовольчої політики з

її твердими цінами як на продукти сільського, так і промислового виробництва та заборонаю вільної торгівлі [2, арк. 17]. Але з продовольчого питання меншовики та праві есери серед делегатів конференції отримали мінімальну підтримку, за їхню резолюцію проголосувало лише 10 делегатів, тоді як за більшовицьку 281 [12]. Що стосується результатів подібних голосувань, то О. Мовчан наголошувала, що «політичні симпатії трудящих швидко переходили на бік радикалів», тому що робітники, які були стомлені тривалою війною, «бажали стабілізації в суспільстві навіть завдяки встановленню диктатури» [35, с. 38].

На іншій суттєвій особливості поведінки робітників ще весною 1921 р. наголошував один з лідерів меншовизму Ю. Мартов. Відповідаючи на лист П. Аксельрода, у якому той диктатуру пролетаріату розглядав як злий жарт, більшовицький переворот називав геростратівською авантюрою, яка не мала нічого спільного з марксизмом, а власне більшовиків трактував як шайку карних злочинців всередині соціал-демократії, Ю. Мартов вказував автору листа на той факт, що у Москві чимало робітників вірять у близькість комуністичного раю та перебувають у захваті від ідеї торжества встановленої за допомогою сили загальної рівності, а тому підтримують поки що більшовиків [43, 512-513].

Під час роботи безпартійної робітничої конференції у Києві відбувся арешт місцевих меншовиків, серед яких був і Н. Ланда, який у 1917 р. брав активну участь у революційних подіях в Одесі. Одеські меншовики відразу заявили свій протест проти таких дій більшовицької влади та почали вимагати включення до порядку денного конференції обговорення цього питання. Але після виступів голови губкому КП(б)У Я. Гамарника та голови губревкому П. Кіна, які підтримали дії київської влади, делегати конференції відмовились обговорювати це питання.

Підсумки роботи конференції дозволили П. Кіну зробити висновок про те, що «робітнича маса і робітнича конференція, яка її представляла, стоять за радянську владу, як би не розпиналися господа меншовики у своєму народовладді та Учредилці» [12].

Відразу після завершення роботи робітничої конференції розпочалась підготовка до проведення виборів до Одеської ради ро-

бітничих депутатів. За результатами виборів до ради було обрано 315 комуністів та 39 тих, хто їм співчував, 49 борбистів та 9 тих, хто їм співчував, 16 меншовиків та 2 тих, хто їм співчував, по 6 боротьбистів та анархістів, 4 правих есери, два члени Поалей-Ціон та 51 безпартійних [13]. Особливістю цих виборів було те, що голосування було відкритим, кандидатури обговорювалися на зборах і тут же обиралися шляхом підняття рук. Ще однією характерною рисою виборів в Україні того часу було те, що у них брали участь червоноармійці, які були не місцевими жителями. Зокрема, в Одесі у виборах взяло участь 18,2 тис. бійців Червоної армії, тому рада була не тільки робітничих, а й червоноармійських депутатів [30, с. 319].

Меншовики разом з правими есерами склали всього 4,4% складу ради, в той час як комуністи 70,8%. Але це не завадило останнім ініціювати розгляд на пленумі ради питання про виключення меншовиків з її складу. Свої дії вони пояснювали тим, що «Одеська рада робітничих депутатів має бути діловим робочим парламентом, а не буржуазною балаканиною», а тому у цій раді повинні бути «лише ті партії, які безумовно визнають диктатуру пролетаріату і ради, як історичну форму цієї диктатури відповідно до нинішнього моменту» [15].

Після того як Я. Гамарник оголосив декларацію фракції комуністів-більшовиків з вимогою виключення меншовиків з ради, представникам останніх все ж таки було надано слово. Першим виступив І. Астров, який, «не зважаючи на гіркоту від результатів виборів», заявив, що меншовики вітають раду, «як орган, де може проявитися воля робітників, а ще більше як дітище Російської революції, як щось самобутнє, чого не було у інших революціях». Якщо виступ І. Астрова депутати ради ще вислухали, то В. Коробкову спочатку через безлад у залі, а потім під спів Інтернаціоналу довелося залишити трибуну.

Після цього С. Інгулов зачитав резолюцію, у якій меншовики були обвинувачені у тому, що в часи денікінської влади вони вели політику примирення з нею пролетаріату і у своєму органі вітали її як «наступаючу весну професійного руху» та продовжували за Денікіна паплюжити більшовиків, радянську владу та Червону

армію. Крім цього, безплідні розмови про переваги «учредилки» перед радянською владою будуть гальмувати роботу ради, а тому резолюція закликала всіх депутатів фракції меншовиків й правих есерів виключити зі складу ради робітничих та червоноармійських депутатів. Після того як резолюцію було прочитано П. Кін звернувся до меншовиків з вимогою залишити залу засідань [15].

На початку травня у взаємовідносинах меншовиків та більшовиків відбулося певне потепління. Це стало наслідком наступу польського та українського війська, який розпочався 24 квітня. На об'єднаному засіданні пленуму губпрофради, правлінь всіх профспілок та фабрично-заводських комітетів Одеси В. Коробков заявив, що, не дивлячись на розбіжності з комуністами, меншовики готові разом з ними вступити в бій з ворогами пролетаріату Росії, тому що польські війська «рухаються сюди не тільки для розгрому комуністичної партії, а для закріплення розпаду Росії» [40]. Така позиція одеських меншовиків відповідала положенням відозви, яку оприлюднив ЦК РСДРП після початку радянсько-польської війни, та у якій було заявлено «про солідарність з Комуністичною партією у боротьбі за незалежність країни проти інтервентів» [39, с. 145]. Основним же питанням цього засідання було обговорення рішень 3-го Всеросійського з'їзду профспілок. Щодо оцінки результатів цього з'їзду, то тут їхні позиції знову не співпадали, комуністична більшість зібрання підтримала ці рішення, соціал-демократи піддали їх критиці.

У травні ситуація у місті почала різко погіршуватися. Більшість заводів і фабрик не працювало, відбулося загострення продовольчого питання, селяни відмовлялись за твердими цінами виконувати продрозкладку, ціни зросли за лютий-квітень майже втричі, що спричинило «неймовірний розгул спекуляції». До цих причин «занепаду революційного руху» додалися ще й поразки на польському фронті.

За таких умов проходили засідання 1-го Одеського губерньського з'їзду профспілок, які тривали з 23 до 29 травня. Серед 328 делегатів цього з'їзду було й 19 членів РСДРП з вирішальним голосом. Під час роботи з'їзду одеські меншовики продовжували брати участь «у агітаційно-пропагандистській кампанії у зв'язку

з початком нової агресії проти Радянської республіки». В той же час, беручи участь у цій кампанії, меншовики розраховували «підвищити всій престиж, а заодно й посилити антирадянську пропаганду» [39, с. 145]. Зокрема, І. Астров у своєму вітальному слові з одного боку наголосив, що основною вимогою меншовиків до комуністичної партії є захист «Російської Республіки від зовнішнього ворога», а з іншого, – вказав на те, що ця партія стала уособленням радянської влади. Ця теза І. Астрова була не випадковою, вона стала відповіддю на гасло Я. Гамарника, у якому було проголошено, що «триединою формою робітничої диктатури є тісний союз рад, професійних спілок під керівництвом комуністичної партії».

Найбільш нищівною стала критика політики більшовиків у виступі Є. Шатана, який, посилаючись на положення вчення К. Маркса про те, що Росія може бути залучена до пролетарської революції лише під впливом такої революції у Західній Європі, вказав на те, що це положення марксизму є «для вас вбивчим». Свою думку він пояснив тим, що усупільнення виробництва відбулося у державі, яку представляє 800 тис. фабрично-заводських робітників та 140 млн. дрібних власників. Таким чином, відбулася передача засобів виробництва десяткам мільйонів дрібних власників і відповідно будівництво соціалізму відбувається у селянській, а не пролетарській державі. У відповідь більшовики продовжували заявляти про безальтернативність утвердження диктатури пролетаріату [41].

Вже майже через рік у своїй доповіді на X з'їзді РКП(б) В. Ленін, зробив відкриття, що виявляється стосунки між робітниками та селянами були не такими «як ми думали», що ці стосунки «складають за диктатури пролетаріату небезпеку, яка у декілька разів перевищувала всіх Денікіних, Колчаків і Юденичів, разом взятих», що «ми маємо справу з країною, де пролетаріат складає меншість, ми маємо справу з країною, у якій розорення проявилось на селянській власності», що спричинило появу «повстанського елемента у величезній кількості» [29, с. 29, 34].

Але протягом 1920 р. більшовицька влада робила все можливе, щоб розорити цю селянську власність. Після проголошення на-

прикінці червня курсу на ліквідацію буржуазії як класу, першим актом якого стала кампанія з вилучення надлишків у буржуазії, після заборони у липні приватної торгівлі, у серпні настала черга заможного селянства, або куркульства за тогочасною термінологією більшовиків. На початку серпня було розпочато підготовку до проведення кампанії походу на куркуля, основною метою якої мала стати ліквідація куркульства як класу та перехід до колективного обробітку землі. Шостого серпня відбулась конференція правлiнь профспілок та фабрично-заводських комітетів, у якій взяли участь 375 осіб, та яка покликана була узаконити проведення цієї кампанії. І. Астров у своєму виступі застеріг владу від повторення негативного досвіду 1919 р., коли привнесення більшовицької політики на село «спричинило війну міста з селом, призвело до чисельних жертв з обох боків». У відповідь голова губбюро КП(б)У С. Сирцов запропонував мобілізувати І. Астрова на продовольчий фронт, щоб він «стеріг та оберігав робітників і селян від кровопролиття» [14].

Розпочавши активну фазу «комуністичного будівництва» центральна влада вирішила у серпні нанести черговий удар по членах РСДРП. У ніч на 19 серпня були арештовані лідери меншовицького руху, які зібралися у Харкові на Всеукраїнську конференцію РСДРП [35, с. 43]. Після цього арешту секретним відділам українських губернських надзвичайних комісій було надіслано циркулярний лист, у якому «прояви меншовизму» було віднесено до «рубрики об'єктивно контрреволюційних», а Харківська конференція була обвинувачена у тому, що вона «відкрито стала на опозиційну точку зору та вирішила заговорити з радянською владою мовою вимог та ультиматумів» [1, арк. 303].

У заключенні секретного відділу Центрального управління надзвичайних комісій України (ЦУНК України) це обвинувачення було конкретизоване тим, що «меншовики прагнули штовхнути робітників на шлях вимог збільшення зарплати, бажаючи створити фінансові труднощі робітничо-селянській владі, що вони проповідували свободу торгівлі, протестували проти репресивних заходів щодо спекулянтів, проти конфіскації надлишків у буржуазії, проти збирання збіжжя на селі за твердими цінами, зри-

ваючи таким чином продовольчу політику Радянського Уряду» [1, арк. 305-307].

В Одесі першим, згідно ордеру ОГНК за підписом М. Дейча без пред'явлення обвинувачення, 3 вересня було арештовано І. Астрова, хоча рішення про арешт було прийняте ще 31 серпня. Під час першого допиту, дата якого не вказана, І. Астров повідомив, що до РСДРП він вступив у 1902 р., з 1903 р. належав до фракції меншовиків. Також він повідомив, що у серпні 1917 р. був обраний до ЦК РСДРП, що 1917-1918 рр. у нього не було програмних розбіжностей з ЦК, а 1919-1920 рр. такі розбіжності з'явилися. На завершення він повідомив, що його позиція завдяки публікаціям у періодичній пресі та публічним виступам є загальновідомою. Двадцять третього вересня на засіданні президії губбюро КП(б)У було заслухане питання «про Астрова» та постановлено вислати його в адміністративному порядку з Одеси у розпорядження ЦУНКу. Але ще 8 жовтня відбувся другий допит І. Астрова, під час якого він повідомив, що мав зв'язок з центром партії, але не регулярний, що був обраний делегатом на партійну конференцію до Москви, але у зв'язку з тим, що його було мобілізовано на продовольчу роботу, він не отримав дозволу на виїзд з міста. Дев'ятого жовтня І. Астрова разом з В. Коробковим та їхніми справами ОГНК відправила до Харкова у розпорядження ЦУНКу [2, арк. 1-8].

Розпорядження на арешт та ордер на арешт В. Коробкова, який вже перебував у комендатурі ОГНК, було виписано 27 вересня. Напередодні, 24 вересня, він надіслав до Одеського губревкому записку, у якій повідомляв про те, що він у «питанні мобілізації на врангелівський фронт 1 тис. членів профспілок займав більш праву позицію ніж Астров і висловлювався проти цієї мобілізації». Наступного дня член губревкому М. Васильєв надіслав голові ОГНК М. Дейчу записку, у якій повідомляв про те, що «Коробков демонстративно заявив про свої виступи проти постанов радянської влади» та закликав негайно вжити щодо нього відповідні заходи.

У день арешту відбувся перший допит В. Коробкова, під час якого він повідомив, що, звертаючись до губревкому та до інших

зацікавлених установ, він усвідомлював неминучість арешту ОГНК. Що стосується питання мобілізації, то він доповнив попередню позицію тим, що мав на увазі необхідність мобілізації всього робітничого класу, а не лише однієї тисячі членів профспілок. Під час другого допиту, який відбувся 8 жовтня, В. Коробков, відповідаючи на питання про зв'язок з центром, повідомив, що одеська організація діяла на власний розсуд. Також він ще раз заявив, що разом з Астровим виступали за необхідність організації відсічі нашестю поляків та Врангеля [2, арк. 14-25].

Під час допиту в ЦУНК, який відбувся 18 жовтня, В. Коробков повідомив, що був арештований в Одесі 26 вересня, делегатом на конференцію до Москви не був обраний через хворобу, про рішення ЦК про припинення діяльності одеської й кременчуцької організації чув, але постанови не бачив, що лінію поведінки одеської організації у 1920 р. вважає вірною. У протоколі допиту ЦУНКу І. Астрова зафіксовано схожі питання та майже схожі відповіді. Того ж дня слідчий секретного відділу ЦУНКу С. Савельєв підписав заключення у справі І. Астрова та В. Коробкова, у якому «знайшов, що їх участь у житті РСДРП як активних працівників та як таких, що мають стосунок до справи меншовиків, доведена» [2, арк. 39]. Слідчий пропонував їх затримати, а справу продовжити.

Вже у заключенні секретного відділу ЦУНКу у справі членів РСДРП праві меншовики обвинувачувались у тому, що «організуючи пролетаріат під прапором відновлення капіталізму, віднімаючи у радянської влади підтримку частини робітників, цим самим допомагали зовнішнім реакційним силам, які вели боротьбу з робітничо-селянською владою». Враховуючи всі ці обставини ЦУНК постановив ув'язнити до концтабору до завершення громадянської війни 10-х правих меншовиків, серед яких були І. Астров та В. Коробков, а лівих меншовиків разом з сім'ями, за їх згодою, вислати до меншовицької Грузії, де «велика кількість їх однодумців уже встигли знайти собі притулок від «терористичного режиму» пролетарської диктатури» [1, арк. 311].

Анкетні відомості І. Астрова та В. Коробкова [2]

ПІБ	Роки життя.	Час вступу до РСДРП.	Освіта.	Національність.
Астров (Повес) Ісаак Сергійович.	1886, грудень – 1922, 22 квітня.	У 1902 р.	Вища, юрист. Санкт-Петербурзький університет.	Єврей.
Коробков Віктор Михайлович.	1886, квітень – 1938, 26 липня.	У 1903 р.	4 класи, народне училище.	Великорос.

Наведена таблиця містить деякі додаткові відомості з біографії І. Астрова та В. Коробкова з їхньої архівно-слідчої справи, яку було розпочато ОГНК 4 вересня 1920 р., закрито заведені на них справи було після їх смерті. Життя І. Астрова обірвалось у квітні 1922 р. від тифу у Саратовській пересильній тюрмі по дорозі на заслання до Туркестану, В. Коробкова було розстріляно 26 липня 1938 р. за рішенням «трійки» УНКВС у Московській області за участь у есеро-меншовицькій організації. У липні 1956 р. його було реабілітовано.

Одеські ліві меншовики залишились на свободі, більше того, вони взяли участь у роботі широкої безпартійної робітничої конференції, яка тривала з 12 до 19 жовтня. Серед 750 делегатів конференції комуністи та співчуваючі їм особи нараховували 380 осіб, меншовиків було обрано 40 осіб, безпартійних та тих, хто не вказав свою партійність було 317 осіб, праві есери, анархісти, бундовці-комуністи та члени Поалей-Ціон разом нараховували 13 осіб [16]. Друге місце за партійним складом конференції давало можливість меншовикам брати участь в обговоренні всіх питань порядку денного, чим вони вповні й користувалися. Конференція вже традиційно стала місцем, де зустрілися дві точки зору з найважливіших питань суспільного життя.

Після оголошення декларації більшовиків свою декларацію оголосили й меншовики. У своїй відозві вони проголосили повну підтримку політиці радянської влади, яка «спрямована на організацію всенародної оборони Республіки від наступу реакції» та висловилися за «найскоріше укладення чесного та міцного миру». У заключній частині декларації вони висунули вимоги демокра-

тизації радянської системи, свободи слова, зборів, спілок, коаліцій тощо та свободи критики власне на конференції [17].

Конференція проходила у час, коли наближалася до завершення кампанія походу на куркуля. В Одесі в цей час у розпалі була кампанія з прикріплення всього населення міста до лавок Одеського споживчого товариства (ОСТ), де вони мали отримувати продукти та товари першої необхідності. Також вже традиційно одним з важливих питань порядку денного всіляких зібрань було обговорення продовольчого питання, яке засвідчило кардинальну різницю у підходах до його вирішення. Свою позицію меншовики П. Гарві, О. Сухов, Б. Богданов, які брали участь у дебатах з цього питання, узагальнили у резолюції, яка набрала лише 49 голосів. Отже, у резолюції йшла мова про відмову від зосередження справи заготівлі та постачання у руках держави, про збереження монополії лише стосовно найважливіших продуктів масового споживання, про використання приватного апарату на комісійних началах з державним контролем, але з гарантією особистої та майнової недоторканості, про передачу справи розподілу до рук вільної кооперації тощо [18].

Вперше під час роботи широкої безпартійної робітничої конференції відбулось обговорення питання терору. У своїй 3-х годинній доповіді голова ОГНК М. Дейч детально розповів про результати діяльності надзвичайної комісії, назвавши, зокрема, й кількісні показники. Отже, статистика Дейча була такою: за період лютого-жовтня було заарештовано біля 8 тис. осіб, з них біля 11% було розстріляно, половину було звільнено, інших було ув'язнено до концтабору, відправлено на фронт, передано до народного суду чи ревтрибуналу.

Безпартійний робітник Ніколаєв у своїй співповіді закликав робітничі маси «проявити самодіяльність та допомогти ОГНК викоринити контрреволюцію, яка глибоко проникла до радянських установ, подолати хабарництво, яке дуже розцвіло у всіх установах, вести рішучу боротьбу з крадіжками».

На цьому фоні різким контрастом виглядала співповідь Б. Богданова, яку аудиторія нервово слухала, у якій той піддав гострій критиці систему терору. Б. Богданов переконував делега-

тів конференції у тому, що смертна кара не досягла своєї мети не тільки у сенсі знищення тих бід, проти яких вона боролася, але також і у сенсі знищення злочинних елементів, і, навпаки, вона почала розбещувати широкі робітничі маси. О. Сухов також підтримав останню тезу виступу Б. Богданова та закликав «в ім'я людяності і соціалізму» відмовитися від політики терору, яка губить не тільки комуністів, але і робітничий клас. Хоча він не заперечував проти необхідності застосування терору, але вважав, що при цьому роботу ОГНК треба зробити гласною, що унеможливить судові помилки.

Комуністи у своїх виступах заявляли, що робітники, взявши владу до своїх рук, повністю виконували заповіді К. Маркса, у тому числі й щодо «необхідності застосування терору у той момент, коли робітничий клас повинен утворити свою владу на руїнах вмираючого капіталізму». Резолюція фракції меншовиків, яка набрала 48 голосів, констатувала, що «система терору дискредитує соціалізм, розбещує робітничий клас, посилює розпочате імперіалістичною війною здичавіння робітничих мас та готує ґрунт для подальшої розправи реакції з робітничим класом». Резолюція комуністів, яка набрала 318 голосів, закликала ОГНК і надалі «вести свою важку і відповідальну роботу» [19].

Останнім офіційним органом, у роботі якого взяли участь члени РСДРП, стала Одеська рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яка розпочала свою діяльність 14 листопада. До складу цієї ради було обрано 364 члена КП(б)У, 54 кандидата, 65 тих, хто співчував комуністам, 15 тих, хто співчував радянській владі, 22 меншовика, 6 анархістів, 3 есери, 54 безпартійних. Хоч рада була й селянських депутатів, але інтереси селян представляли лише 24 депутата, робітників було 321 особа, службовців – 162, червоноармійців – 85, дружин робітників та червоноармійців – 22 [20].

Перший день засідань ради вже традиційно був присвячений проголошенню привітань та декларацій. Комуністи у своїй декларації проголосили, що ще ніколи перед робітничим класом не відкривались такі широкі перспективи в області зміни господарського ладу. Фракція комуністів заявляла, що буде послідовно

продовжувати тверду продовольчу політику до повного розгрому куркуля, буде продовжувати кампанію вилучення у нього продовольчих надлишків, щоб «виконати зобов'язання перед армією та споживаючими губерніями Півночі та вирішити проблему громадського харчування й загального постачання робітників Одеси» [21].

Декларація меншовиків була витримана у темних тонах. Визнаючи зростання робітничого руху у країнах Західної Європи, у документі наголошувалось на недостатності його міцності для зміни політики своїх урядів. До всього, «місцевий пролетаріат почав вироджуватися, його настрої ставали все більше апатичними у зв'язку з безнадійністю господарського життя». Наслідком боротьби з контрреволюцією, навпаки, стала її активізація, тому що «радянська влада перетворила боротьбу з контрреволюцією у суто військові заходи». Після констатації такого стану речей меншовики вже вкотре закликали до рішучої відмови від диктатури і повернення до «народовладдя і демократичної республіки».

Хоч діяльність Одеської ради після 5-ти місячної перерви було відновлено, але комуністи відмовились від формування її виконавчого комітету, на чому почали наполягати меншовики. Натомість продовжував свою діяльність губревком, у руках якого й було зосереджено реальну владу. Але все ж таки рада стала публічним майданчиком, де обговорювались найважливіші питання поточного життя. Одним з таких гострих питань вже тривалий час залишалось паливне питання, через невіршеність якого не вдавалось, зокрема, забезпечити безперебійне випікання пайкового хлібу. Тому один з пленумів ради було присвячено обговоренню паливної кризи. Меншовик Й. Ходоров у своїй доповіді запропонував передати справу заготівлі палива у приватні руки, вказавши на той факт, що коли було знято загороджувальні заго-ни, то у місті на ринку почали з'являтися дрова [22].

Але в цей час комуністи не збиралися допускати будь-яку приватну ініціативу. Навпаки, РНК РСФРР та вслід за ним РНК УСРР почали приймати однин за одним комуністичні декрети, які «ставили останню крапку у першому комуністичному штурмі 1918-1920 рр.» [34, с. 121]. Ці декрети декларували перехід з 1

січня 1921 р. до безкоштовного постачання робітників та службовців державних підприємств та установ продовольством, паливом, передбачали скасування грошових розрахунків за користування поштою, телеграфом, водопроводом, каналізацією, газом, електрикою. Наскільки населення Одеси було готовим до таких новацій засвідчує той факт, що навіть дружини робітників не поспішали «прикріплятися лавок ОСТ», щоб отримувати у них по $\frac{3}{4}$ фунта пайкового хлібу [27].

У грудні завершилась чергова кампанія з виборів до правління ОСТ, у якій меншовики брали активну участь, використовуючи її для популяризації своєї економічної політики. Але участі у роботі ОСТ вони вже не брали у зв'язку з тим, що губпартком та губревком прийняли спільну постанову про проведення арештів меншовиків. Шістнадцятого грудня за підписом Л. Заковського було видано ордер на ім'я співробітника секретного відділу Давидова, якому доручалося провести затримання всіх осіб, які перебували у клубі ім. Карла Маркса. Відповідно у ніч на 17 грудня 1920 р. ОГНК провела обшук та заарештувала 42 особи у цьому клубі. Причому запис на бланку протоколу свідчив про те, що було «проведено обшук у гр. Карла Маркса».

Вже наступного дня до ОГНК почали надходити клопотання від різних установ з проханням звільнити певних осіб, без яких ці установи не зможуть повноцінно функціонувати. Але, навпаки, арешти продовжувались, тепер вже вдома, на роботі тощо. Загальна кількість арештованих досягла 73 осіб. Після завершення цієї кампанії з числа арештованих було звільнено депутатів Одеської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

У короткому газетному повідомленні ОГНК заявила, що «володіє достатньою кількістю фактичної документальної інформації про те, що меншовики, діючи у тісному контакті з правими есерами, стали закликати пролетаріат до організованого виступу проти Радянської влади» [23]. Матеріали архівно-слідчої справи не містять жодної інформації, яка б підтверджувала ці обвинувачення. Крім протоколів проведених обшуків та допитів у справі відсутні агентурні донесення, допити свідків тощо. Власне самі протоколи допитів нараховують декілька рядків. Так, зокрема, Б. Богданов

під час допиту, який відбувся 22 грудня, повідомив, що він був членом комітету одеської організації РСДРП, до Одеської ради обраний від друкарів, брав участь в усній газеті (газета «Южный рабочий» була заборонена), категорично заперечував виголошення на заводах промов із закликами до виступів проти радянської влади. Що стосується співпраці з есерами, то він заявив, що вона носила технічний характер під час виборів до ОСТ, а політичних зв'язків з ними не було ніяких. На такий характер взаємин з есерами вказали Є. Шатан та П. Гарві. Протокол допиту Є. Шатана майже збігався з таким же протоколом Б. Богданова. А протокол допиту П. Гарві (Бронштейна) відрізнявся тим, що він був обраний до ради від особливих підприємств комгоспу та був членом комітету одеської організації РСДРП з 1918 р. Вірогідно до Одеси він перебрався на початку 1918 р., тому що в анкеті вказав на те, що був засуджений ревтрибуналом як редактор «Южного рабочего» у лютому цього року. У серпні 1917 р. на об'єднаному з'їзді РСДРП від більшості з'їзду (оборонців) його було обрано до ЦК цієї партії. Кандидатом у члени ЦК було обрано Б. Богданова [39, с. 241], який протягом 1917 р. був членом Петроградської ради робітничих депутатів та членом ВЦВК [1, арк. 14]. Отже, Б. Богданов та П. Гарві прибули до Одеси з Петрограду, переважна більшість одеських меншовиків була місцевого походження.

Дев'ятнадцятого грудня відбувся черговий пленум ради, до порядку денного якого було включено два основні питання: продовольче та арешт меншовиків. Б. Богданов висунув вимогу спочатку розглянути питання про арешти, на що С. Рабінсон відповів, що продовольче питання є важливішим, ніж арешт меншовиків. Пленум шляхом голосування висловився проти вимоги Б. Богданова, у відповідь меншовики заявили, що продовольче питання вони обговорювати не будуть.

Врешті решт дійшла черга до доповіді голови ОГНК М. Дейча, якому було доручено зробити доповідь про причини арешту меншовиків. У своїй доповіді М. Дейч заявив, що з меншовиками рахувались до того часу, допоки вони говорили, що вони йдуть до ради задля ділової критики. Але виявилось, що вони займались не діловою критикою, а контрреволюційною діяльністю, йдучи «до

робітничих кварталів з демагогією, спекулюючи на голоді й холоді». Та найбільша небезпека для влади полягала у тому, що «західноєвропейська контрреволюція почала будувати свої розрахунки на меншовиках, які стали єдиною силою, яка може підтримати цю контрреволюцію» [25].

Після обговорення доповіді голова губпарткому С. Сирцов зачитав проект резолюції, у якій раді пропонувалось виключити з її складу фракцію меншовиків, тому що вони «проявили себе ворогами робітничого класу, посібниками буржуазії, зрадницьки використовували своє перебування у раді». Також проект резолюції пропонував схвалити діяльність ОГНК, яка «зірвала злочинну роботу одеських меншовиків». Меншовики у свою чергу запропонували свою резолюцію, яка під час голосування набрала лише 30 голосів, всі інші, крім п'ятьох осіб, які утримались, проголосували за резолюцію комуністів. Після голосування меншовики та праві есери залишили залу засідань ради [25].

Резолюція комуністів містила положення про необхідність звернення до робітників, у якому мало бути «роз'яснено суть підлої політики одеських меншовиків та значення вжитих стосовно них заходів ради та ревкому». До цих пропагандистських заходів долучилася й газета «Вісти», яка обвинуватила меншовиків у контрреволюційній діяльності, у солідарності «лівих» меншовиків з «правими», у готовності задушити радянську владу «у своїх обіймах» [26].

Більш змістовно претензії до меншовиків сформулював С. Рабінсон під час роботи загальноміських зборів КП(б)У, які відбулись 26 грудня. Причиною арешту меншовиків та виключення їх з ради він назвав свідому організацію ними антирадянських настроїв у робітничому середовищі. Причому члени РСДРП, які тривалий час були пасивними, «почали чинити організований спротив всій нашій економічній політиці в той час, коли ми підійшли впритул до виконання практичних господарських задач» [27]. Як приклад С. Рабінсон навів витримки з меншовицької прокламації, у якій мова йшла про невідповідність інтересів більшовицької партії та робітничого класу. Для того, щоб «в інтересах укріплення нашої роботи Радянська влада мала розв'язані руки й можливість нормальної роботи» й було про-

ведено арешт меншовиків. З такими аргументами погодилися у часники загальних зборів членів КП(б)У.

Якою була ця «нормальна робота», зокрема, серед робітничих організацій засвідчило проведення у грудні «тижня профспілкового руху», який був покликаний активізувати діяльність профспілок. Під час проведення пленуму губпрофради, який відбувся 17 грудня, майже всі виступаючі в унісон заявили про те, що «губпрофрада перетворилася на фірмову бюрократичну установу, яка відштовхує від себе широкі робітничі маси». У відповідь доповідач, голова губпрофради Е. Шахновський, у свою чергу, звинуватив профспілки у їх пасивності [24]. Цей пленум та проведення «тижня» стали свідченням згубної політики одержавлення профспілок, проти чого від самого початку застерігали меншовики.

Після того, як меншовики були виключені зі складу ради, їх знову було заарештовано. Після цього губпартком прийняв рішення «найменш активний і найбільш терпимий радянський елемент» звільнити, а 21 особу відправити у розпорядження ЦУНКу. Але у зв'язку з хворобою, за розпорядженням Л. Заковського, Н. Рубенфайна та М. Корде було залишено в Одесі [1, арк. 3, 4].

Наведена таблиця складена на основі анкетних відомостей, які вносились до протоколу допиту. Зокрема, вона демонструє той факт, що 11 осіб вступили до лав РСДРП до 1905 р. включно, причому двоє з них перебували у лавах соціал-демократії з часу заснування партії. Отже, вони мали великий партійний досвід, інтереси та потреби робітників їм були добре відомі. До всього, третина з них мали ґрунтовну юридичну та економічну освіту, що свідчило про глибоке знання суспільних законів. Та й наявність середньої освіти для того часу мало велике значення. Про те, що у лавах одеського комітету РСДРП перебувала значна кількість євреїв засвідчує той факт, що з наведеного списку 17 осіб вказали на свою приналежність до єврейської нації.

З Харкова одеські меншовики були відправлені до Москви у розпорядження Всеросійської надзвичайної комісії, де було прийнято рішення про їх направлення до в'язниці без пред'явлення обвинувачення, де більшість з них перебувала до листопада 1921 р.

Список меншовиків, які були арештовані ОГНК у грудні 1920 р. та відправлені до Харкова у розпорядження ЦУНКу [1].

ПІБ	Роки життя.	Час вступу до РСДРП.	Освіта.	Національність.
Богданов Борис Йосипович.	1884, 4 березня – 1960, 15 червня.	У 1902 р.	Вища економічна.	Єврей.
Бронштейн Абу Аронович.	1878, вересень -	У 1898 р.	Вища, юрист. Санкт-Петербурзький ун-т.	Єврей.
Вольфензон Борис Лазаревич.	1872, жовтень -	У 1898 р.	Закінчив вищий комерційний інститут.	Єврей.
Ганц Лев Йосипович.	1882, січень -	У 1903 р.	Вища, юрист. Санкт-Петербурзький ун-т.	Єврей.
Гарві (Бронштейн) Петро Абрамович.	1881, 2 січня – 1944, 28 лютого.	У 1899 р.	Вища, юрист. Санкт-Петербурзький ун-т.	Єврей.
Грінцер Яков Мойсєєвич.	1865, квітень – 1945.	У 1896 р.	Вища економічна.	Єврей.
Лебединський Яков Абрамович.	1894 -	У 1912 р.	Середня.	Єврей.
Лупинський Іона Григорович.	1891 -	У 1917 р. (член Бунду з 1906 р.).	Середня.	Єврей.
Маш Ноєх Пінхусов.	1889, 13 січня -	У 1905 р.	Домашня.	Єврей.
Нейман Герш Міхєєв.	1892 -	У 1909 р.	Грамотний.	Єврей.
Проваторов Павло Петрович.	1887, вересень -	У 1917 р.	Закінчив ремеслову школу.	Великорос.
Серпер Арон Абрамович.	1879 -	У 1907 р.	Домашня.	Іудей.
Соболь Марк Львович.	1888 -	У 1906 р.	2 курси комерційного інституту.	Єврей.
Файвєєвич Семен-Ізраїль Григорович.	1886 -	У 1905 р.	Середня.	Єврей.
Фашинський Юхим Йосипович.	1896 -	У січні 1920 р.	Середня.	-
Ходоров Йосип Євсієвич.	1888, лютий -	У 1903 р.	Вища.	Єврей.
Хусид Мойсей Соломонович.	1885 -	У 1903 р.	Середня технічна.	Єврей.
Шапіро Самуїл Беркович.	1898, листопад -	У липні 1917 р.	Середня.	Єврей.
Шатан Євсіє Йосипович.	1883 -	У 1904 р.	Середня, 3 курси юридичного факультету.	Єврей.

Таким чином, члени одеського комітету РСДРП як представники марксистської партії послідовно і наполегливо відстоювали інтереси робітничого класу Одеси. Ці інтереси, на їх думку, полягали у необхідності збереження незалежних профспілок з їх функціями захисту економічних та соціальних прав робітників, у продовженні існування вільної торгівлі тощо. Відповідно меншовики пропагували класове співробітництво з буржуазією, вони були переконаними прихильниками демократичної республіки. Ці їхні переконання базувались на глибокому усвідомленні того факту, що здійснення пролетарської революції у країні, де панує дрібна приватна власність є неможливим, що насадження диктатури пролетаріату, де панує селянська стихія, суперечить основам марксизму. Ця політика меншовиків входила у різку суперечність з політикою та практикою більшовиків, що за наявності в останніх політичної влади, яка опиралась на каральні органи, в першу чергу на ОГНК, неминуче призводило до морального тиску на них, залякування тощо. Врешті-решт в контексті кампанії центральної більшовицької влади з витіснення меншовиків з політичного життя в радянських республіках було прийняте рішення про арешт найбільш активної частини комітету РСДРП в Одесі. У наступні роки моральний тиск та арешти меншовиків в Одесі продовжувались аж до повної ліквідації місцевого комітету РСДРП. Відповідно цей період діяльності соціал-демократів та їх стосунки з комуністичною владою потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури та джерел

1. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області, справа № 5522-п [меншовики], 579 арк.
2. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області, справа № 12006-п, [Астров І. С., Коробков В. М.], 41 арк.
3. Бриндак О. Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття / О. Б. Бриндак. – О.: Астропринт, 1998. – 184 с.

4. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету. – 1920. – 14 лютого.
5. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету. – 1920. – 15 лютого.
6. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 26 лютого.
7. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 3 березня.
8. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 4 березня.
9. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 12 березня.
10. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 14 березня.
11. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 17 березня.
12. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 20 березня.
13. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 9 квітня.
14. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 8 серпня.
15. Вісти Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 11 квітня.
16. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 13 жовтня.
17. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 14 жовтня.
18. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 17 жовтня.

19. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 19 жовтня.
20. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 14 листопада.
21. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 16 листопада.
22. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 23 листопада.
23. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 18 грудня.
24. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 19 грудня.
25. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 21 грудня.
26. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 22 грудня.
27. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 29 грудня.

28. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 3, спр. 283, 243 арк.
29. Десятый съезд РКП(б). Март 1921 года. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1963. – 915 с.
30. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – 560 с.
31. Известия Одесского Революционного Комитета. – 1920. – 11 февраля.
32. Известия Одесского Революционного Комитета. – 1920. – 12 февраля.
33. Кокін С. А. Політичні репресії проти есерів і меншовиків в Україні 1920 р. / С. А. Кокін // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1994. – № 3. – С. 10-19.
34. Кульчицький Станіслав. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
35. Мовчан О. М. Придушення меншовицької опозиції в профспілковому русі України (1920-1924 рр.) / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. – 1993. – № 2-3. – С. 37-47.
36. Одесский листок. – 1919. – 5 (18) сентября.
37. Одесский листок. – 7 (20) сентября.
38. Одесский листок. – 24 января (6 февраля).
39. Подболотов П. А., Спирин Л. М. Крах меньшевизма в Советской России / П. А. Подболотов, Л. М. Спирин. – Л.: Лениздат, 1988. – 246 с.
40. Профессиональная жизнь (Одесса). – 1920. – 17 мая.
41. Профессиональная жизнь (Одесса). – 1920. – 31 мая.
42. Савченко В. Одесские меншовики в «красном подполье» (1920-1927) / В. Савченко // Південний-Захід. Одесика. – Одеса: Печатный дом, 2012. – Вип. 14. – С. 159-180.
43. Тютюкин С. В. Большевизм: страницы истории / С. В. Тютюкин. – М.: РОССПЭН, 2002. – 560 с.

MENSHEVIKS IN THE SYSTEM OF POLITICAL TERROR IN ODESSA IN 1920

The article reviews one of the factors of political life in Odessa in 1920, the irreconcilable strife between Mensheviks and Bolsheviks on the major issues of “the Communist state-building”. When the Proletariat dictatorship was established in Odessa in February 1920, Bolsheviks started with the subordination of trade unions, which had been led by Mensheviks. The election for Central Council of Trade Unions have shown the minimal advantage that Bolsheviks had had comparing to Mensheviks in the strife for the control of trade unions. The elections to the new Boards of Branch Professional Associations also showed the significant support that the workers of Odessa gave to the city committee of the RSDLP.

Bolsheviks began the campaign to discredit RSDLP, to have the full control over trade unions and workers, which was essential for establishing the dictatorship of Proletariat. The Non-Partisan Conference yielded positive results to Bolsheviks, as no resolution of Mensheviks managed to get the majority of votes and the discrediting campaign was working. The political consequences of the discrediting campaign were the exclusion of the Menshevik’s faction from the Odessa Soviet of the Workers’ and Red Army Deputies.

However, the Odessa Committee of RSDLP continued to exist legally, which gave the Mensheviks the opportunity to openly voice their stance on political and economic issues. In particular, during the sittings of the First Odessa Hubernia Trade Union Congress, Mensheviks made another statement about the impossibility of Proletariat revolution in the country, where the property is predominately small and held by peasants.

Mensheviks were in the opposition to Bolshevik’s policy of liquidation of bourgeoisie as a class, the first act of which was expropriation of surpluses from the bourgeoisie. Social democrats pointed to the detriment of the prohibition of private trade in the city. Mensheviks strongly criticized the campaign against kurkuls, the

main purpose of which was the abolition of the kurkuls as a class and the transition to collective land cultivation, and the first task was to confiscate grain from the peasants, according to the plans of the Prodravyorstka.

Bolsheviks reacted to the Mensheviks' criticism with arrests of I. Astrov and V. Korobkov, who represented the right wing of the RSDLP committee. They were sent to Kharkiv, where they were sentenced to imprisonment in a concentration camp.

Mensheviks' left wing continued to participate in the political life of the city. In October, during the Non-Partisan Conference, they made a declaration, in which they had demanded to democratize the Soviet system, establish the freedom of speech, assembly, unions, coalitions and the freedom to criticize the policies during the conference. Mensheviks, in their Conference speeches, called the authorities to lift the government control over the process of procurement and distribution of essential goods and products and give those functions to the free cooperation organizations. Social-democrats strongly criticized the policies of political terror, practiced by OHNK. They made an appeal to make the activities of this punitive body open to the society.

The Odessa Soviet of Workers', Peasants' and Red Army Deputies became the official body, in which all members of RSDLP took part. This organ served as a tribune for Mensheviks, who called on to return to democratic republic and refuse dictatorship.

In December, Odessa Hubernia Emergency Commission (OHNK) arrested a large group of social democrats, which became the last argument Bolsheviks have made in the stand-off with Mensheviks. Social democrats were accused of in the conscientious spread of anti-Soviet moods among workers, in the systemic resistance to the economic policies of the authorities. Thus, the arrest of Mensheviks was the consequence of the end of the first Communist Charge of 1918-1920, conducted by Bolsheviks. The Charge in particular anticipated the free supply of workers and officials of the state authorities with food and fuel, starting 1 January 1921; it also abolished fees for using post offices, telegraph, plumbing, sewage, gas, electricity, etc.

In the end of December, a group of 19 Odessa Mensheviks was sent off to Kharkiv, from there to Moscow, where it was decided to

sentence them to prison, without indictment. The majority of the group remained in prison until November 1921.

Key words: *Mensheviks, Bolsheviks, dictatorship, Proletarian revolution, trade unions, terror.*

Список посилань (REFERENCES)

ANON (1963). Desyatyj s»ezd RKP(b). Mart 1921 goda. Stenograficheskij otchet [Tenth Congress of the RCP (B.). March of 1921. Verbatim report]. M.: Politizdat. [in Russian].

Arxiv Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrayiny v Odes»kij oblasti [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in the Odessa region], sprava № 5522-п [menshovyky], 579 arkushiv. [in Russian].

Arxiv Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrayiny v Odes»kij oblasti [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in the Odessa region], sprava №12006-п, [Astrov I. S., Korobkov V. M.], 41 arkush.

BRYNDAK, O. B., 1998. *Likvidaciya bil”shovykamy politychnoyi opozyciyi ta vstanovlennya odnopartijnoyi systemy v Ukrayini v 20-ti roky XX stolittya. Odesa: Astroprynt* [Elimination by the Bolsheviks of the political opposition and the establishment of a one-party system in Ukraine in the 20 years of the XX century]. [in Ukrainian].

Haluzevyj derzhavnyj arxiv Sluzhby bezpeky Ukrayiny [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine], fond 6, opys 3, sprava 283, 243 arkushy.

Izvestiya Odesskogo Revolyucionnogo Komiteta [Proceedings of the Odessa Revolutionary Committee]. – 1920. – 11 fevralya.

Izvestiya Odesskogo Revolyucionnogo Komiteta [Proceedings of the Odessa Revolutionary Committee]. – 1920. – 12 fevralya.

KOKIN, S. A., 1994. *Politychni represiyi proty eseriv i menshovykiv v Ukrayini 1920 r.* [Political repressions against the SRs and Mensheviks in Ukraine in 1920] *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky* [Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches], 3, 10-19. [in Ukrainian].

KUL’CHYTS’KYY, Stanislav., 1996. *Komunizm v Ukrayini: pershe desyatyrichchya (1919-1928)* [Communism in Ukraine: the first decade (1919-1928)]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

MOVCHAN, O. M., 1993. *Prydushennia menshovytskoi opozytzii v profspilkovomu rusi Ukrainy (1920-1924 rr.)* [Suppression of the Menshevik Opposition in the Trade Union Movement of Ukraine (1920-1924)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine], 2-3, 37-47. [in Ukrainian].

Odesskyj lystok [Odessa leaf]. – 1919. – 24 yanvarya (6 fevralya).

Odesskyj lystok [Odessa leaf]. – 1919. – 5 (18) sentyabrya. [in Russian].

Odesskyj lystok [Odessa leaf]. – 1919. – 7 (20) sentyabrya.

PODBOLOTOV P. A. & SPIRIN L. M., 1988. *Krax men'shevizma v Sovetskoj Rossii* [The collapse of Menshevism in Soviet Russia]. Leningrad: Lenizdat. [in Russian].

Professional'naya zhizn' [Professional life] (Odessa). – 1920. – 17 maya. [in Russian].

Professional'naya zhizn' [Professional life] (Odessa). – 1920. – 31 maya.

SAVCHENKO V., 2012. *Odesskie menshoviki v «krasnom podpol'e» (1920-1927)* [Odessa Men'shoviks in the «Red Underground» (1920-1927)]. *Pivdennij-Zahid. Odesika* [Southwest. Odesa], 14, 159-180. [in Russian].

STANKO, V. N. (ed.), 2002. *Istoriya Odesy* [History of Odessa]. Odesa: Druk. [in Ukrainian].

TYUTYUKIN, S. V., 2002. *Men'shevizm: stranicy istorii* [Menshevism: pages of history]. Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].

Visty Odes»koho Hubernal'noho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 26 lyutoho.

Visty Odes»koho Hubernal'noho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 3 bereznya.

Visty Odes»koho Hubernal'noho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 4 bereznya.

Visty Odes»koho Hubernal'noho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 12 bereznya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu
[To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 14 bereznya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu
[To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 17 bereznya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu
[To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 20 bereznya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu
[To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 9 kvitnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu
[To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 8 serpnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernal''noho Zahal''nomis''koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil''shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 13 zhovtnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernal''noho Zahal''nomis''koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil''shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 14 zhovtnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernal''noho Zahal''nomis''koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil''shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 17 zhovtnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernal''noho Zahal''nomis''koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil''shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 19 zhovtnya.

Visty Odes''koho Hubernal''noho Revolyucijnoho Komitetu i

Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 14 lystopada.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 16 lystopada.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 23 lystopada.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 18 hrudnya.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 19 hrudnya.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 21 hrudnya.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Partiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 22 hrudnya.

Visty Odes"koho Hubernial"noho Revolyucijnoho Komitetu i Hubernial"noho Zahal"nomis"koho Komitetu Komunistychnoyi Par-

tiyi (bil"shovykiv) Ukrayiny [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee and the Provincial All-City Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. – 1920. – 29 hrudnya.

Visty Odes»koho Huberns»koho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 14 lyutoho.

Visty Odes"”koho Huberns"”koho Revolyucijnoho Komitetu [To report to the Odessa Provincial Revolutionary Committee]. – 1920. – 15 lyutoho.

Visty Odes"”koyi Rady Robitnychyx i Chervonoarmijs"”kyx Deputativ [To report to the Odessa Council of Workers' and Red Army Deputies]. – 1920. – 11 kvitnya.